

OB 19. ŠTEVILKI VRHNIŠKIH RAZGLEDOV

Devetnajsti zvezek Vrhniških razgledov, ki je pred nami, smo pripravljali v letih 2018 in 2019. Vzporedno z njim je nastajal tudi naslednji, 20. zvezek. V njem so prispevki, pripravljeni v počastitev leta 2018, proglašenega za Cankarjevo leto, v spomin na 100. obletnico smrti velikega rojaka. Zanj pripravljamo posebno predstavitve.

V 19. zvezku je uvodni prispevek **Karel Možina (1895–1918) žrtev spodletelega vojaškega** upora v Judenburgu, avtorice **Marije Oblak Čarni**, posvečen Vrhničanu Karlu Možina, ki je bil med voditelji judenburškega upora. Lovro Kuhar Prežihov Voranc ga je v svojem romanu Doberdob - v četrtem delu (Judenburg) - povzdignil med nesmrtnih junake. Bil je mlad frajtar (poddesetnik) 41. maršbataljona Judenburškega pešpolka. Rojen je bil leta 1895 na Vrhniku, oče mu je zgodaj umrl, odrasčal je z materjo in bratoma. V začetku vojne še ne polnoleten, je bil mobiliziran med vojno. Poslan je bil na rusko fronto, tam ujet in po Brest-Litovskem miru, sklenjenem leta 1918, se je z mnogimi drugimi ujetniki pridružil Judenburškemu pehotnemu polku. Ko so vojake spet namerava-

li poslati na bojišče, so se uprli. Zahtevali so prenehanje vojne, mir in vrnitev domov. Po zadušitvi upora je bil obsojen na smrt in še s petimi tovariši v Judenburgu ustreljen. Po vojni so posmrtni ostanke judenburških žrtev prenesli v domovino in pokopali na ljubljanskih Žalah. Med sorodniki je ostal spomin na njegovo mater, ki se je z Vrhnike peš odpravila na sinov pogreb na ljubljanske Žale. Rodna Vrhnika je po njem imenovala eno svojih ulic. V Judenburgu pa so na pokopališču, blizu kraja eksekucije, judenburški meščani postavili spominsko kapelo in ob njej posadili lipi.

V naslednjem prispevku **Begunci v prvi svetovni vojni. Primorski begunci na Vrhniškem**, **Olga Pivk** objavlja seznam beguncev z ozemlja soške fronte, ki so našli zatočišče v vrhniški občini. Z begunci se je Vrhnika srečevala že od začetka vojne, že leta 1914 so na Vrhniko pribežali begunci z Galicije in Bukovine. Z odprtjem Soške fronte maja 1915 pa je prodiranje italijanske vojske na furlansko in slovensko ozemlje sprožilo beg tamkajšnjega prebivalstva. Sprva se je to dogajalo precej neorganizirano, julija 1915 pa je bila pri Zadrugi zvezi v Ljubljani ustanovljena

Posredovalnica za goriške begunce vseh narodnosti, slovenske, furlanske in italijanske. Objavljeni seznam beguncev, z nekaj več kot 460 imeni, je verjetno nastal v Uradu za preskrbo beguncev pri Okrajnem glavarstvu Ljubljana okolica. Begunce, v večini so bile to matere z otroki in starejši ljudje, so sprejele posamezne družine na Vrhniki, Stari Vrhniki, Sinji Gorici, v Verdu, nekaj družin so poslali na Zaplano, Vrzenec, v Podlipo, Horjul, Veliko Ligojno, Blatno Brezovico in Bistvo. Po vojni so se begunci vračali v svoje kraje, a mnogi se niso imeli kam vrniti. Domovi so bili porušeni, zemlja zastrupljena, rastlinje uničeno. Velik del Primorske je po vojni pripadel Italiji in novi oblastniki beguncev ponekod niso bili pripravljeni sprejeti.

Sledi prispevek **Janeza Kosa Talci z vrhniškega območja 1941-1945**. Talce sta v drugi svetovni vojni nemški in italijanski okupator streljala v zadoščenje za dejanja, ki jih ti niso osebno storili. Njihove usmrtitve so javno razglasili s plakati in v časnikih. Navajali so, da jih kaznujejo zaradi podpiranja partizanov. Oba okupatorja sta slovenski boj za narodni obstoj in osvoboditev razglašala kot terorizem, banditstvo in kot komunistično divjanje. Skupaj je v letih 1941-1945 na moriščih, po objavah okupatorjev, padlo 2657 talcev. Nemci so na območju okupirane Spodnje Štajerske ustrelili in obesili 1728 moških in žensk, na območju okupirane južne Koroške in Kranjske pa 777 moških in žensk. Italijani so v Ljubljanski pokrajini, ki je zajemala tudi vrhniško območje, ustrelili 152 moških. Talci z vrhniškega območja so padali v vseh treh okupiranih slovenskih pokrajinah. Prebivalci z območja Vrhniko niso umirali samo kot talci, ampak tudi kot interniranci v koncentracijskih taboriščih in zaporih, kot borci v narodnoosvobodilni vojski v boju z italijanskimi in nemškimi oboroženimi silami ali kot obsojenci ita-

lijanskega vojaškega vojnega sodišča. Po ugotovitvah Karla Grabeljškega je bilo žrtev 272, med njimi je bilo talcev 12.

V prispevku **Kemik Baltazar Baebler (1880-1936) je bil rojen na Vrhniki**, avtorica **Marija Oblak Čarni** podatke iz arhivskih virov, dopolnjuje še s sporočilom družinske sage Beblerjevih. Mladi Švicar Balthasar Bähler, kemikov oče, se je sredi druge polovice 19. stoletja pridružil izseljeniškemu valu. Po neuspelem poskusu priti v Ameriko, je pristal v Ljubljani in se zaposlil kot natakar v kavarni Kazina. Po nekaj letih je želel imeti svoj lokal. Zvedel je, da ima na Vrhniki točilnico »vdova po nekem Švicarju«. Ogledal si je na Vrhniki to točilnico-kavarno Pri Črnem Orlu, ki jo je vodila vdova po kavarnarju Andreasu Reidtu. Ostal je na Vrhniki, se z vdovo Reidt, Vrhničanko, roj. Štular, poročil in ustvarila sta si družino. V dvanajstih letih se jima je rodilo pet otrok. Njun najstarejši sin Baltazar (r. 1880) se je po končanem študiju kemije na Dunaju, leta 1905 zaposlil na Idrijski realki, kjer je poučeval kemijo in mineralogijo in kasneje prevzel tudi vodenje realke. Poročil se je z Idrijsčanko Frančiško Goli. V Idriji sta se jima rodila sin Aleksij Bebler, kasnejši politik in diplomat in hčerka Damjana. Ko je po prvi svetovni vojni Italija zasedla Idrijo, je z družino emigriral v Državo SHS. Zaposlil se v celjski Cinkarni. Leta 1926 se je preselil v Ljubljano. Tu je vodil predstavništvo farmacevtskega podjetja ISSIS iz Zagreba. Umril je leta 1936.

Tatjana Hojan je pripravila prispevke o naslednjih učiteljih, ki so daljši ali krajši čas učili na Vrhniki: **Terezija Drašler** (1844-1899) je bila prva učiteljica, ki so jo zaposlili po ustanovitvi učiteljskega doma oba spola leta 1870. **Alojzij Luznik** (1862-?) je na Vrhniki učil od marca 1896 do januarja 1902, ko je bil upokojen. Dosti se je ukvar-

jal z glasbo. Na razstavi šolskih učil leta 1894 v Gorici je razstavil svoj »didaktofon, ki ga je izdelovalo podjetje Lenarčič z Vrhnik«; izdal je tudi brošurico Didaktofon. Umrli je v Celju; **Davorinka Dežela** (1890–1969) je bila leta 1945 imenovana za šolsko nadzornico na Vrhniku; **Jelica Vuk Sadar** (1894–1931) je študirala tudi solistično petje na Glasbeni Matici, na Vrhniku je imela tudi samostojne koncerte, znan je bil njen nastop ob odkritju Cankarjevega spomenika leta 1930; **Julija Spitzer** (1895–1958) je bila dolgoletna učiteljica in šolska upraviteljica v Podlipi; **Hinko Ravbar** (1905–1985) po aktivnem delovanju po letu 1943 in 1945 na Primorskem, je bil leta 1954 prestavljen na Vrhniko, kjer je ostal do upokojitve leta 1968 in **Marija Ravbar, roj. Šušteršič**, (1907–1993) je v šol. letih 1943–1945 učila na Drenovem Griču in na Vrhniku in nato od šol. leta 1954/55 spet na Vrhniku do upokojitve leta 1960.

Simona Kermavnar v članku **Litoželezna dediščina 2. polovice 19. in prvega desetletja 20. stoletja na Vrhniku in Stari Vrhniki** podaja pregled, kaj smo ohranili iz tega časa, ko je bilo lito železo splošno uporabljeno za arhitekturne in funkcionalne predmete (stebri, konzole, ograje), za dekorativne izdelke (vaze, živali), ali kopije umetniških skulptur. Iz časa napeljave vodovodov so ohranjeni vodnjaki, pitniki, vodne črpalke. Najbolj reprezentativen je vodnjak z nimfo ob Tržaški cesti pred OŠ Ivana Cankarja, izdelek umetniškega liva blanske livarne na Češkem. Avtorica opozori, da je dragoceni vodnjak potreben skrbnejše obravnave, kakor smo mu jo namenili doslej. Drug pomemben segment litoželezne dediščine predstavlja jo ograje in konzole, ki se jih je ohranilo precej. Zelo pomembno vlogo pa je imelo lito železo pri opremljenosti pokopališč, to so poleg ograj še pokopališki in nagrobni križi. Ta dediščina je bila v preteklem stoletju

skoraj uničena. Na starovrhniškem pokopališču ni nobenega nagrobnega križa več, na vrhniškem je le eden, tu pa je ohranjen pokopališki križ.

V prispevku **Aleja kozolcev v Blatni Brezovici** avtor **Niko Nikolčič Matužinov** piše o 41 kozolcih v njegovi domači vasi. Predstavi razvrstitev kozolcev znotraj in zunaj vaškega obročja in v vasi sami in njihovo postavitve glede na strani neba. Opiše tipe kozolcev in njihove dele, pri tem uporablja domača poimenovanja. Poseže v njihovo zgodovino, kdo so jih gradili (vezali), čemu vse so služili, nesreče kozolcev v preteklosti, o gradnji kozolca v času okupacije leta 1943, vpis skupine petih kozolcev toplarjev v register kot profano stavbno dediščino. Avtor ugotavlja, da kozolci, bogastvo ljudskega stavbarstva, večinoma pred našimi očmi odhajajo v pozabo. V zaključku išče in nakazuje rešitve. Meni, da je skrajni čas, da popišemo vse obstoječe kozolce v našem prostoru. Za svoj prispevek je fotografiral 41 obstoječih kozolcev v Blatni Brezovici.

Sledi prispevek **Soboslikarstvo na Vrhniku v 20. stoletju**, ki ga je ob razstavi **Romana Suhadolnika, Marta Rijavec**. Predstavila je tudi vrhniške družine s slikopleskarsko tradicijo, družino Markelj, Suhadolnik, Fefer in Slavec. Slikopleskarji Anton in Štefan Markelj in Franc Fefer so nekoč slikarju Simonu Ogrinu pomagali pri slikanju cerkva, kar je gotovo pustilo sledi v bogati tradiciji vrhniškega soboslikarstva.

Sledi zapis **Spominov Cirila Petriča Srečen je bil, kdor se je lahko izučil za poklic**. Ciril te sreče ni imel. Takoj po osnovni šoli, ki jo je zaključil z odličnim uspehom, se je zaposlil.

Najprej v opekarni, in ko ta ni obratovala, je poiskal druge priložnostne zaposlitve.

Pripovedoval je o svojem delu, položaju delavcev, življenju vrhniških družin, njihovem prizadevanju za preživetje v času krize, o življenju in razmerah na Vrhniki. Spomnil se je tudi očetovih pripovedi o uporabi Judenburga v prvi svetovni vojni.

Ob razstavi **Poti Ivana Malavašiča. Od samouka do vsestranskega umetnika.** Ob 90. obletnici njegovega rojstva je avtorica razstave **Sonja Malovrh** pripravila prispevek, kjer ga je predstavila kot glasbenika, pisatelja, slikarja, pesnika. Zapisala je: Ivan si je zaradi dolgoletnega raznolikega ustvarjanja pridobil sloves vsestranskega slovenskega umetnika in sodi med najbolj znane slovenske ljudske ustvarjalce. Vrelci njegovega navdiha niso nikoli presahnili. Še preden dokonča delo, že se v njem prebuja nova pesem, zgodba ali podoba slike.

Vrhniško kroniko za leto 2018 je tudi tokrat pripravil **Gašper Tominc**, zgodovinar, novinar in urednik vrhniškega mesečnika Naš časopis. Je tudi avtor večine fotografij.

Poročilo o delu Muzejskega društva Vrhnika v letu 2018 je pripravila predsednica **Katarina Oblak Brown**.

Tudi ta zvezek s prispevki, pripravljenimi na podlagi pisnih virov in v veliki meri na podlagi spominov in izjav ljudi iz domačega okolja prispeva k bolj živi podobi nekdanjega življenja na območju Vrhnike.

Iskreno se zahvaljujem vsem, ki so sodelovali pri njegovi pripravi, in Občini Vrhnika, ki je izid finančno podprla.

Marija Oblak Čarni, urednica
Na Vrhniki, marec 2020